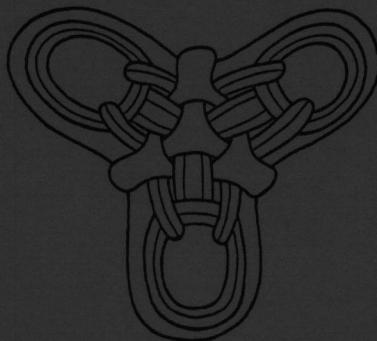

Sjette tværfaglige VIKINGESYMPOSIUM

Københavns Universitet 1987

Forlaget Hikuin og Afdeling for Middelalderarkæologi

B E R E T N I N G fra
S J E T T E T V Ä R F A G L I G E
V I K I N G E S Y M P O S I U M

Redigeret af

GILLIAN FELLOWS-JENSEN

NIELS LUND

Forlaget hikuin og Afdeling for middelalder-arkæologi

Beretning fra
sjette tværfaglige
vikingesymposium

2. oplag

Udgivet af Forlaget Hikuin og
Afdeling for Middelalderarkæologi
ved Aarhus Universitet,
Moesgård, DK-8270 Højbjerg

Trykt hos Det humanistiske Fakultets
trykkeri, Aarhus Universitet

© Tom Christensen, Simun V. Arge,
Lindsay J. Macgregor

ISSN 0900-0895

ISBN 87-87270-25-0

Printed in Denmark 1998

Illustrationen på forsiden viser et
trefliget spænde fra udgravnningen
i Lejre 1986.

Tegning: Elsebet Morville.

INDHOLD

Forord	5
Tom Christensen: Nye udgravninger i Lejre	7
Simun V. Arge: Om landnamet på Færøerne	11
Lindsay J. Macgregor: Norse Settlement in Shetland: a case study	27

INDHOFD

FOTOG

TOM-GRIEZENIEK: NHE MOETE AANWIJSTER I POFIE
SIEMON A. AIDE: OM INZONDERHEID OF PLECOLEN
TJURGAEVA J. MADDERDI: MOETE PELTIERSENDE IN SPERLINGA
A. OASSE STAGA:

FORORD

Det Sjette tværfaglige Vikingesymposium afholdtes i tur og orden på Københavns universitet den 8. maj 1987. Det indledtes med museumsinspektør Tom Christensens redegørelse for de opsigtsvækkende nye fund i Lejre; udgravningerne er endnu langt fra tilslendebragt, så vi kan forhåbentlig se hen til at høre mere ved fremtidige symposier. Herefter drog vi ud i Nordatlanten. Museumsinspektør Simun V. Arge fra Torshavn diskuterede på grundlag af egne og andres studier landnamet på Færøerne, var det så tidligt, som vi længe har troet, eller så sent, som man nylig har hævdet? - og Dr Lindsay Macgregor delagtiggjorde os i sine af Carlsbergfondet støttede undersøgelser af den norrøne bosættelse på Shetlandsøerne.

Vi takker bidragyderne, der endnu en gang har leveret deres indlæg prompte til denne publikation, og Københavns Universitet og Statens humanistiske Forskningsråd for støtte til symposiets afholdelse. Modsat de mennesker, hvis liv og færdens vi studerer, beder vi jo altid pånt om penge.

Gillian Fellows-Jensen
Institut for Navneforskning

Niels Lund
Historisk Institut

Københavns Universitet

RECORDED

As shown by this affidavit, notwithstanding efforts to
conceal the evidence, the fact that it is not concealed, concealed
but not destroyed, which is not sufficient to corroborate, nor insufficient
to corroborate, although there is no corroborative value
from concealment, corroborative evidence may be admissible if it is
shown that the concealment was not made with the intent to destroy
or conceal the evidence, or that it was made without knowledge of its
existence. If the evidence is destroyed, concealed, or hidden
by the accused, the burden of proof is upon the prosecution to
show that the accused had the intent to conceal or destroy the
evidence, or that he had knowledge of its existence at the time
of the destruction, concealment, or hiding.

Douglas A. Clark
Deputy Sheriff
Suffolk County Sheriff's Department

7-1117-70-Sub-A-100

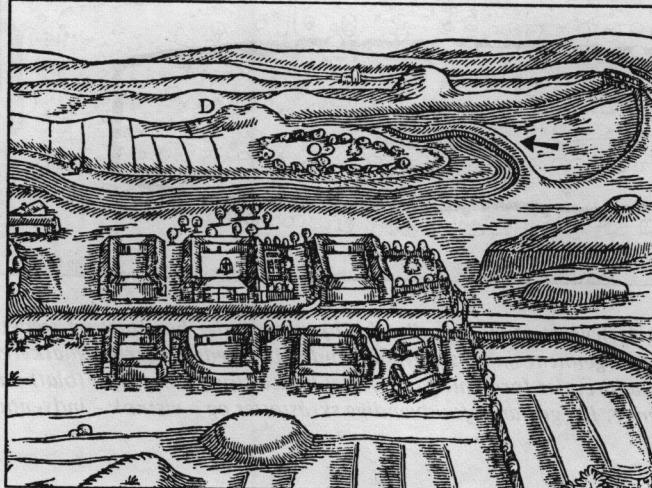
NYE UDGRAVNINGER I LEJRE

af Tom Christensen

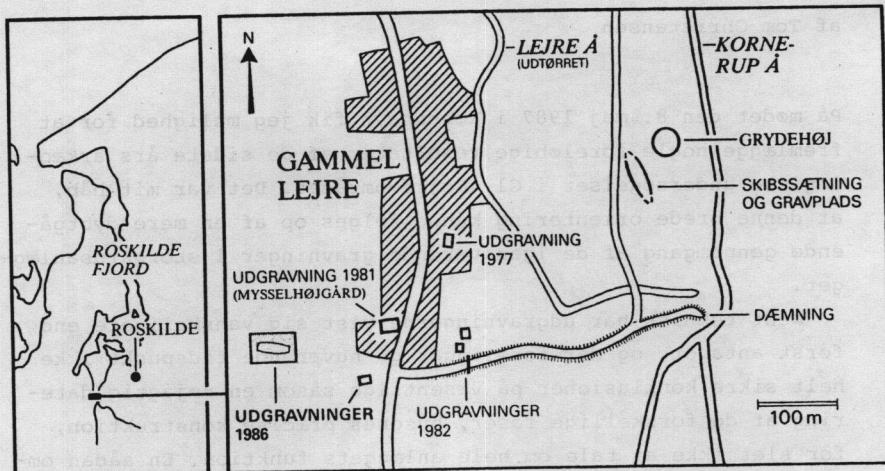
På mødet den 8. maj 1987 i København fik jeg mulighed for at fremlægge nogle foreløbige resultater af de sidste års arkæologiske undersøgelser i Gl. Lejre-området. Det var mit håb, at denne brede orientering kunne følges op af en mere dybtgående gennemgang af de igangværende gravninger i storgårdsanlæget.

Rent teknisk har udgravningerne vist sig vanskeligere end først antaget, og der foreligger på nuværende tidspunkt ikke helt sikre konklusioner på væsentlige såsom en nøjagtig datering af de forskellige faser, husenes præcise konstruktion, for slet ikke at tale om hele anlæggets funktion. En sådan omtale må vente, til resultaterne foreligger.

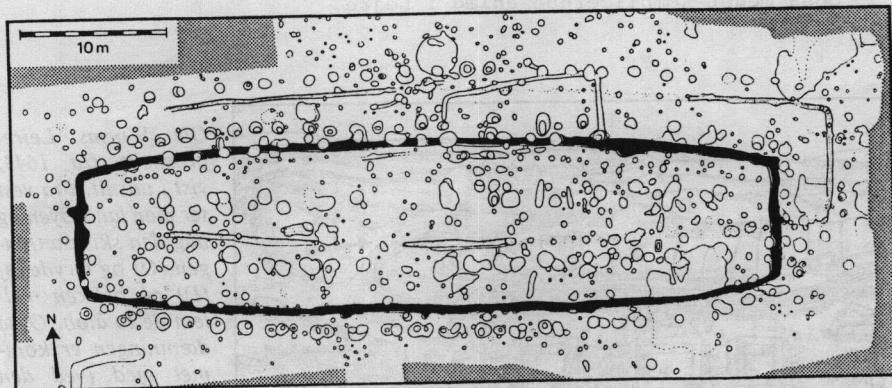
En generel præsentation i overensstemmelse med foredraget er allerede givet på skrift i Skalk 1987 nr. 3. Her er Lejre-problematikken fremlagt og de følgende illustrationer og billeddtekster er taget deraf. Jeg håber ved en senere lejlighed at kunne give en tilbundsgående orientering om de spændende, men også meget komplicerede anlæg i Lejre.

Ole Worms Lejre-prospekt fra 1643, vist i udsnit. Fra vest ser man landsbyen og bag den skibssætningen (O) og Grydehøj (D) på bakken mellem de to ålbø. Også dæmningen er kommet med (ved den indsatte pil), men ingen vandmølle eller andet, som kan forklare dens betydning. Den store jordvold synes på det tids punkt at have henligget ganske som i dag.

Kortet viser Lejreegnen med angivelse af det sidste tiårs udgravnninger. Den store dæmning går helt op til landsbyen, men en vej er nu lagt hen over den.

Udgravningsplan 1986. I virvaret af stolpehuller fra bygninger, der har stået på stedet, skiller ét hus sig tydeligt ud gennem sin næsten fuldstændigt bevarede væggroft (markeret med rødt), og et andet, ældre, der formentlig har været lige så stort, kan følges (blåt) om end knap så overbevisende. Begge har haft udvendige skråstøtter og – vistnok – indvendige tagbærende stolper.

Arkæologisk litteratur om Gl. Lejre

Andersen, H.: Bagage for længere rejse. Skalk 1957, nr. 1, s.9.

Andersen, H.: Lejre. Skalk 1985, nr. 2, s.19-30.

Andersen, H.: Grydehøj. Skalk 1958, nr. 4, s.15-18.

Andersen, H.: Hovedstaden i Riget. Nationalmuseets Arbejdsmark 1960, s.13-35.

Andersen, H.: Smeden fra Lejre. Skalk 1963, nr. 1, s.8-10.

Andersen, H.: Vikinger fra uvant synsvinkel. Skalk 1969, nr. 1, s.3-8.

Andersen, H.: Lejrelåsen. Skalk 1969, nr. 3, s.16-17.

Andersen, H. og Andersen, S.W.: Genskabt skrin. Skalk 1976, nr. 6, s.16-17.

Andersen, S.W.: Vikingerne i Lejre. Historisk årbog fra Roskilde amt 1977, s.11-23.

Sørensen, S.A.: Nye arkæologiske udgravninger i Gl. Lejre (1981). ROMU II. Årskrift fra Roskilde Museum, 1981, s.29-46.

Christensen, T.: Bopladsene ved Gl. Lejre. Historisk årbog fra Roskilde amt 1984-85, s.113-124.

Christensen, T.: Lejrehallen. Skalk 1987, nr. 3, s.4-9.

Aknowledgement of C.I. before

Andersen, H.: Redde tec hæderne til høje, skriv 1921, nr. 1, s. 9.

Andersen, H.: Ijde, gør 1921, nr. 2, s. 10-11.

Andersen, H.: Grædene, skriv 1928, nr. 4, s. 12-13.

Andersen, H.: Hovedsagen i Ristel - Meliorationsmæle Afbredet
med 1920, a. 11-12.

Andersen, H.: Sægen om Jøns Skrik 1921, nr. 1, s. 8-10.
Andersen, H.: Viflads tønnavn var vinkel, Skrik træk 1921,
s. 3-5.

Andersen, H.: Hæderne, skriv 1921, nr. 9, s. 10-11.

Andersen, H.: En Undersøgelse over den konkerte teknik, Skrik træk
nr. 8, a. 11-12.

Andersen, H.: En Undersøgelse over den konkerte teknik, Skrik træk
nr. 11-12, a. 11-12.

Andersen, H.: Næv nogensteds det samme i et træk
(1881) ROM II, Detektiv, Detekstiv Mæssum, 1921, s. 5.

Andersen, H.: Bøttesæde ved os, psalma, Skrifteknik opdaget
1921, a. 11-12.

Copenhagen, T.: Det spiller, skriv 1921, nr. 3, s. 4-5.

OM LANDNAMET PÅ FÆRØERNE

Af Símun V. Arge

Da mit foredrag ved det sjette tværfaglige Vikingesymposium i København i store træk fulgte manuskriptet til en artikel skrevet til et kommende nummer af tidsskriftet "hikuin", har jeg anset det for rimeligt i det følgende kun at give et sammendrag af foredraget¹.

Indledning

Synspunkterne på, hvornår Færøerne blev bebygget, har siden begyndelsen af 1800-årene været ret ens: Omkring år 700 blev øerne bebygget af irske munke, som blev fordrevet af norrøne landnamsmænd, der kom fra Norge omkring år 825. Denne opfattelse har man ment at kunne begrunde både ud fra skriftlige kilder, stednavnemateriale, sagn samt levn fra bebyggelserne selv.

Det var først med A. W. Brøggers udgivelse af bogen "Hvussu Føroyar vórðu bygdar" i 1937, at den ældste bebyggelse diskuteredes mere indgående. Men grundlaget var dengang særdeles spinkelt. Siden da er spørgsmålet om bebyggelsesstidspunktet ikke behandlet selvstændigt. Men ved nyere pollenbotaniske undersøgelser har man ment nøjere at kunne tidsfæste den ældste bebyggelse - og endda ca. 100 år før hidtil antaget.

Dette foredrag sigter mod at præcisere det kildegrundlag, som har ligget til grund for den traditionelle opfattelse af landnamet med særlig vægt på det foreliggende arkæologiske materiale for at klargøre, hvad dette materiale egentlig består af, og ikke mindst, i hvilket omfang materialet er anvendeligt til belysning af landnamet.

Skriftlige kilder: Færeyinga saga og Dicuil.

Opfattelsen af, hvem der først ankom til Færøerne og hvornår dette skete, har især bygget på to skriftlige kilder: Færeyinga saga og en ældre kilde, forfattet af den irske munk, Dicuil.

1 Nævnte manuskript bygger på mit hovedfagsspeciale i middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet - se Arge 1987. For en dybere argumentation for de her fremsatte synspunkter henvises til specialet.

Det vi i dag kender som Færeyinga saga, er en samling af forskellige tekster, der omtaler begivenheder, som er henlagt til tiårene før og efter år 1000. Indtil 1832 havde disse tekster været at finde spredt i forskellige udgaver af de større islandske sagaer. Filologen C. C. Rafn samlede nu disse tekster til en helhed og udgav dem under benævnelsen Færeyinga saga². Om der i det hele taget har eksisteret en saga med denne titel, og hvordan denne i så fald kan have været udformet, er i dag umuligt at afgøre.

I indledningen til sin udgave forsøger Rafn bl.a. at præcisere tidspunktet for landnamet og den ældste bebyggelse. Dels støtter han sig til oplysninger i sagateksten, som indledes med ordene: "Grím Kamban hed en Mand; han bebyggede først Færøerne i Harald Haarfagers Dage...", dels til Dicuils skrift, som her trækkes ind i diskussionen.

Dicuils værk "De Mensura Orbis Terræ", der antagelig er skrevet omkring år 825, udkom i en trykt version i Paris i 1807³. Skriften indeholder bl.a. oplysninger om irske gejstliges rejser i havet nord for Irland og Skotland. Her søgte de tilflugt for uforstyrret at kunne dyrke deres tro i en eneboertilværelse.

Ud fra Dicuils meget kortfattede beskrivelse af nogle øer, deres udseende og afstanden til disse fra den britiske kyst målt i sejltid, var forskere hurtigt enige om, at de øer Dicuil her omtaler, var Færøerne, og at Færøerne således har været bebyggede af irske eneboere forud for det norrøne landnam.

Ved at sammenholde Dicuils beretning fra ca. 825, hvoraf det fremgår, at de irske eneboere var fordrevet fra øerne, samt oplysninger fra sagateksten, mener Rafn, trods visse uoverensstemmelser i sagateksten, at kunne fastlægge den første norrøne bebyggelse af Færøerne til året 825 - en opfattelse, som stort set stadig er gældende.

Det antages at teksten til beretningerne i Færeyinga saga er forfattet omkring år 1220. Det er muligt, at forfatteren har bygget på færøske sagn. Beretningerne kan i så fald indeholde en historisk kerne. Denne lader sig imidlertid ikke udskille, da en sammenligning med andre kilder er umulig. Det, at teksten beretter om begivenheder, der ligger 200-400 år forud for den kendte nedfældelse, og

2 Rafn 1832

3 Kommenteret udgave, se f.eks. Tierney 1967

at den er ukontrollabel, samt at den i hovedsagen må opfattes som fri digtning, gør den uanvendelig som historisk kilde til belysning af Færøernes ældste historie.

Det ældste bevarede manuskript af Dicuils værk er fra anden halvdel af 9. århundrede. Om ægtheden af selve værket hersker der tilsyneladende ingen tvivl. Men spørgsmålet om, hvorvidt Dicuil kan anvendes som historisk kilde til Færøernes ældste historie, er et andet. Her må det pointeres, at værket, netop vedrørende dette spørgsmål, tydeligt er behæftet med flere usikkerhedsfaktorer. Ikke mindst det væsentlige forhold, at de beskrevne øer, som eftertiden har udpeget som Færøerne, ikke betegnes med noget stednavn. Ligeledes kan afstanden, målt i sejltid, meget nemt være behæftet med usikkerhed, og en nøjere behandling af de aktivitets- og bebyggelseslevn, som er blevet forklaret ud fra Dicuils beretning (der er dels tale om nogle korsmærkede sten og dels om nogle agerforekomster, hvis paralleller man mener at kunne finde på irskt område) gør det klart, at en sådan entydig forbindelse er uholdbar.

Det kan altså ikke bevises, at de øer, Dicuil omtaler, virkelig er Færøerne, men det kan på den anden side heller ikke udelukkes. En efterprøvning må komme an på de materielle levn. Ikke før vi har arkæologiske vidnesbyrd om en tidlig irsk bebyggelse, kan Dicuils værk bruges som skriftlig kilde til belysning af Færøernes ældste historie.

Sagn og stednavnmateriale

Indledningsvis blev det nævnt, at en irsk bebyggelse også er blevet begrundet ud fra sagn og stednavnmateriale.

Det er interessant at notere, at de få sagn, der knyttes til en irsk bebyggelse er knyttet til konkrete levn i landskabet - bl.a. nogle af de før nævnte agerforekomster, der er beliggende på ret afsides lokaliteter.⁴

Det er min opfattelse, at disse sagn er typiske eksempler på en lokalbefolknings forsøg på at forklare f.eks. levn efter tidligere tiders bebyggelse, som har kunnet observeres i terrænet, men om hvis oprindelse de intet kendskab har haft. Forklaringssagn er naturligvis ganske uacceptable som historisk kilde.

4 Schrøter 1852, p. 146

Langt den største del af de færøske stednavne er af norrøn oprindelse. Både hvad angår topografisk-beskrivende naturnavne og bebyggelsesnavne består disse af ord og sammensætninger, som kendes fra Norge, især fra Vestlandet, og fra de skotske øer og Island⁵. Der kan således være tale om, at udvandrere i høj grad har anvendt stednavne fra hjemegnen til de nye lokaliteter.

Når man fra filologisk side har behandlet bebyggelseshistoriske problemer, er det dog blevet påpeget, at der på Færøerne også findes stednavne, som må være af keltisk oprindelse⁶. Den diskussion, der inden for filologien er ført herom op gennem vort århundrede, har i korthed gået på, om de keltiske navnelementer på Færøerne skal tages som udtryk for påvirkninger fra syd, eller om de er reminiscenser fra en lokal præ-norrøn irsk befolkning⁷.

Min opfattelse er, at stednavnnene ikke giver grundlag for at postulere en irsk bebyggelse på Færøerne. De få keltiske stednavne, der findes her, må antages at være navne, som en norrøn befolkning har givet pågældende lokaliteter. At man har anvendt stednavne, som også kendes i de irsk-skotske områder syd for Færøerne, og som yderligere bredte sig til Island, understreger blot, at der må have været forbindelser til disse områder - en kontakt, som må anses for helt naturlig på baggrund af øernes geografiske beliggenhed og afstand til nærmeste naboer: Shetland og Orkney.

Naturvidenskabelige undersøgelser

Også ud fra nyere pollenbotaniske undersøgelser har man ment at kunne føre beviser for en tidlig irsk bebyggelse på Færøerne.

På grundlag af en række undersøgelser har botanikeren dr.scient. Jóhannes Jóhansen kunnet opstille nogle interessante pollendiagrammer, i hvilke kan af læses en horisont med spor af menneskers og dyrers påvirkning på den naturlige vegetation - en landnamshorisont. Det, som i denne forbindelse dog særlig har vakt opsigts, er, at de ældste landnamshorisonter er blevet C¹⁴-daterede til 600-650 e.Kr.

5 Matras 1932, p. 2 og 1939, p. 53-59

6 Jakobsen 1904, p. 18-19 og 1909, der er genoptrykt i Jakobsen 1957, p. 108-109

7 Matras 1934, p. 187 og 1965, p. 31-32

Ved at sætte disse horisonter og deres datering i forbindelse med Dicuils betræninger, har Jóhansen ment at kunne konstatere, at irske munke allerede var nået til Færøerne ca. 100 år tidligere end oplyst af Dicuil. I en anden undersøgelse er en landnamshorisont dateret til 850-900 e.Kr. Da Jóhansen mener, at dette stemmer godt overens med Færeyinga sagas oplysninger, hævder han at have påvist to landnam: et tidligt, i perioden 600-650, og et senere, i perioden 850-900 e.Kr.⁸.

Blandt Jóhansens undersøgelsesobjekter var et af de forannævnte agersystemer beliggende på Mykines. Dette agersystem og den landnamshorisont, der dateredes i forbindelse med undersøgelsen, anså han for det endegyldige bevis på irske munkes tilstede værelse på Færøerne.

M.h.t. dateringen af ageren må det imidlertid understreges, at den anvendte prøve til dateringen ikke er udtaget i selve ageren, da materiale derfra var uegnet p.gr.a. materialetransport. Prøven blev derfor udtaget i en mose et andet sted på øen. Dette får naturligt den konsekvens, at prøven ikke kan anvendes til datering af den pågældende agher eller, for den sags skyld, nogen af agrene andetsteds på øen.

Endvidere må det understreges, at ingen af Jóhansens prøver er udtaget i en arkæologisk sammenhæng, hvor man i en åben profil kan klarlægge så afgørende spørgsmål som de forskellige jordlags aflejringer i såvel den geologiske som den arkæologiske sammenhæng. Angående den påståede påvisning af to landnam, er det også væsentligt at understrege, at disse ikke er påvist i samme diagram.

Hvad angår prøver til C¹⁴-datering, må det selvagt være et krav, at de er rene for sekundært materiale, der kan bevirke, at dateringerne bliver for gamle eller unge. Netop spørgsmålet om de anvendte prøvers renhed blev stærkt diskuteret ved det offentlige forsvar af Jóhansens disputats⁹.

Det bør også overvejes, om prøvemateriale bestående af tørv er velegnet. Ved pollundersøgelser på Island har man fået dateringsresultater som de foran omtalte, når tørv er anvendt som prøvemateriale. Hertil knytter sig spørgsmålet

8 Jóhansen har sammenfattet sine resultater i et arbejde, der i 1985 gav ham doktorgraden ved Københavns Universitet. Se Jóhansen 1985.

9 Se endvidere museumsinspektør Knud J. Kroghs kritik af Jóhansens resultater - Krogh 1986.

om C¹⁴-dateringernes udsagn i relation til nordatlantisk prøvemateriale generelt. Og i lyset af de mærkbare afvigelser fra den arkæologiske datering ved nyere undersøgelser på Island, bør de færøske dateringer foreløbig anvendes med største forbehold. Der er således meget der taler for, at omtalte tidlige dateringer bør anvendes med største forsigtighed.

Det er derfor min opfattelse, at der ikke er ført bevis for en tidlig præ-norrøn bebyggelse på Færøerne - hverken ved skriftlige kilder, sagn, stednavne eller på grundlag af naturvidenskabelige undersøgelser.

Arkæologiske undersøgelser

For at kunne vurdere, hvornår det norrøne landnam fandt sted, må interessen rettes mod det arkæologiske kildemateriale.

Indledningsvis blev det nævnt, at Brøgger allerede i 1937 havde behandlet dette emne. Men han understregede den totale mangel på fortidsminder fra landnams-tiden, som f.eks. gravfund, våben, redskaber eller prydgjenstande. Han måtte konkludere, at det ikke var meget, man kunne sige om emnet på baggrund af arkæologiske fund.

Det var først med Sverri Dahls undersøgelser under 2. verdenskrig, at der kom gang i indsamlingen af det materiale, Brøgger savnede. Først nu - i hans embedsperiode som landsantikvar fra Føroya Fornminnissavn oprettelse i 1952 - iværksattes undersøgelser, under hvilke der blev fremdraget bopladslevn, som dateredes til vikingetid. De undersøgte bygninger var af ret ensartet karakter: 14-20 m lange, 4,5 - 5,75 m brede, med indre tagbærende stolpepar og krumme lang-vægge: kassemure opførte af strand- eller marksten. Ildstedet var på det sten-satte gulv i bygningens midtakse. Endvidere undersøgtes mindre rektangulære bygninger af spinklere konstruktion og ofte med en tendens til vægstillet ildsted.

Færøernes hidtil eneste undersøgte hedenske gravplads ligger i bygden Tjørnu-vík. Her var 12 mennesker begravet i en flyvesandsklit. Retningsgivende for dateringen var en karakteristisk ringhovednål af bronze. Typen dateres i hoved-sagen til 900-årene.

Færøsk vikingetid definerer Sverri Dahl som perioden fra år 825, da øerne første gang omtales i skriftlige kilder (Dicuil), til ca. år 1000 da kristendommen blev indført eller ca. år 1035, ved fristatstidens ophør. Denne tidsmæssige afgrænsning har man siden holdt fast ved.

I årenes løb er der foretaget undersøgelser af en række boplads'er, og i den arkæologiske debat er der inddraget boplads'er eller bopladslevn, som er blevet dateret til vikingetid. I nogle tilfælde er de omtalt som levn af landnamsgårde¹⁰. Men det kan også noteres, at det fra arkæologisk side er fremhævet, at den ældre del af vikingetiden, 800-årene, arkæologisk er fuldstændig ukendt.

Opfattelsen af landnamet og afgrænsningen af færøsk vikingetid er således ikke baseret på arkæologiskt materiale, men på de foran behandlede skriftlige kilder: Dicuils værk og Færeyinga saga. Der er gjort rede for, at disse i dag ikke er anvendelige som kilder til Færøernes ældste bebyggelse. Derfor bør den særlige afgrænsning af Færøernes vikingetid opgives. I stedet bør anvendes den i Norden gængse datering af vikingetiden: ca. 800-1050.

Det arkæologiske materiale

Som allerede nævnt savner man præcise dateringer af de arkæologiske levn på Færøerne. For at undersøge, om en snævrere datering er mulig, og for dermed bedre at kunne vurdere den hævdvundne opfattelse af, hvornår landnamet på Færøerne fandt sted, har jeg studeret bopladslevn fra 15 udvalgte lokaliteter samt fundene fra én gravplads, se fig. 1. Der er taget udgangspunkt i publiceret materiale, som har været anvendt i den arkæologiske debat, suppleret med materiale i Føroya Fornminnissavns arkiver. Der er yderligere lagt vægt på, at det skulle repræsentere de ældste fund samtidig med at materialet var det bedst dokumenterede.

Fælles for materialet er dog, at en systematisk efterbearbejdning mangler. Materialet er aldrig fremlagt i sin helhed, og de foreliggende publikationer må snarere karakteriseres som foreløbige præsentationer end som egentlige publikationer. Desuden er det ofte vanskeligt at få overblik over materialet.

Det oldsagsmateriale, som er fundet på Færøerne, er dels af hjemlig dels af udenlandsk oprindelse. Blandt de hjemlige sager kan nævnes keramik, spindesten af tuf eller basalt, line- eller netsynt af håndstore strandsten med omløbende fure, lamper af tuf eller anden sten. Generelt er disse genstande meget enkelt

10 Resultaterne af Dahls arkæologiske virksomhed er sammenfattet i Dahl 1968. En oversigt over ældre, samt en præsentation af nyere bebyggelseshistoriske studier, hvor arkæologisk materiale er inddraget, findes i Thorsteinsson 1978 og 1981.

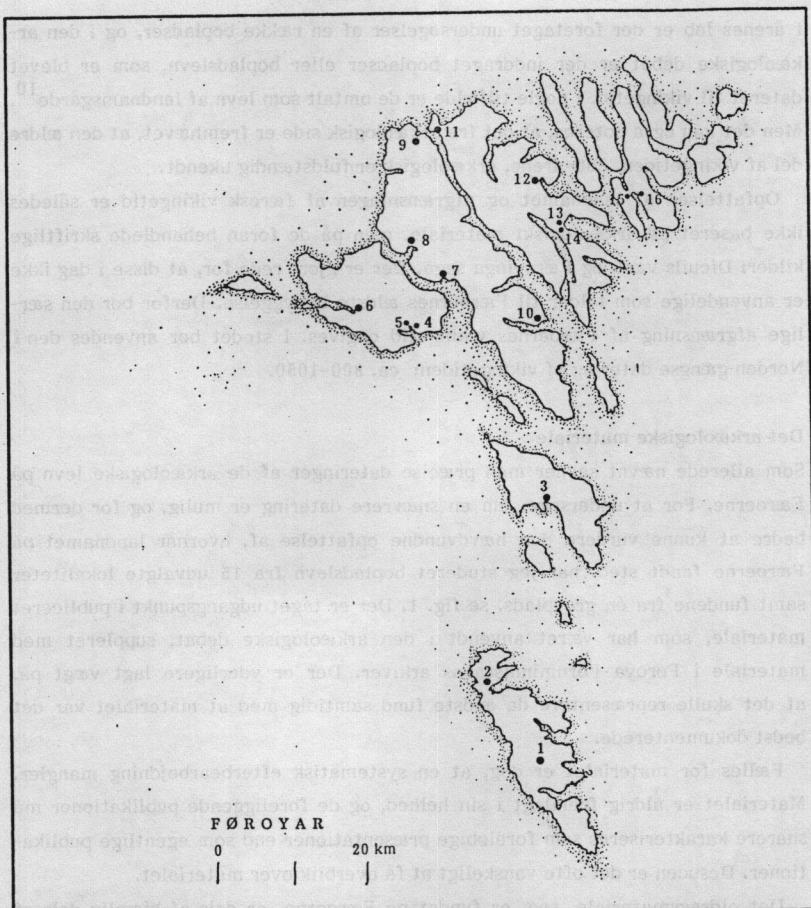

Fig. 1 Oversigtskort over udvalgte lokaliteter.

1. í Ergidali, í Hovi.
2. í Skálum, í Hvalba.
3. Við Kirkjugarð, á Sandi.
4. í Eingjartoftum, í Sandavági.
5. Yviri í Toftini,
6. Úti undir Skorum, í Sørvági.
7. Heiman Á, í Kvívík.
8. í Kálgarðinum, í Vestmanna.
9. Yviri í Trøð, í Tjørnuvík.
10. í Soylugardøsbø, í Kaldbak.
11. í Durhúsi, á Eiði.
12. Við Gjógvárá, í Fuglafirði.
13. Norðuri í Forna, í Syðrugøtu.
14. Vesturi í Horni,
15. Niðri á Toft, í Klaksvík.
16. Úti í Grøv,

og ensartet udformede. Men selv om materialet efterhånden er blevet ganske stort, savnes analyser af de enkelte oldsagskategorier.

Blandt importsagerne kan nævnes genstande af klæbersten, især større og mindre gryder, vævevægte til opretstående væve samt spindesten. I sidste tilfælde er der ofte tale om genanvendte grydefragmenter. Endvidere er der en mængde hvæssten af ler- og glimmerskifer, bageplader af en skiferagtig klæbersten, samt kværnsten.

Blandt fundene kan også nævnes træskåle, og stavbyggede laggede kar og metalgenstande - ofte i form af rustklumper, der som regel ikke er underkastet en nærmere undersøgelse, men også mindre bronzefragmenter, bronzeblik, samt slaggefekomster. Det hører til sjældenhederne at man finder oldsager, der kan karakteriseres som personligt udstyr eller prydgenstande, som f.eks. benkamme, perler, spænder eller smykker.

De omtalte genstande kan i hovedsagen karakteriseres som brugsgenstande anvendt i dagligdagen. Det hjemlige materiale er præget af enkelhed og ensartethed. Da der næppe er tvivl om, at samme typer blev anvendt i århundreder, og da analyser af dette materiale savnes, er det et stort spørgsmål, hvor anvendeligt dette materiale er i dateringsøjemed.

Når nogle oldsagskategorier har kunnet klassificeres som importvarer, er det fordi de er forarbejdet af materiale, som ikke findes på Færøerne. Man må formode, at de første mennesker, der ankom til øerne, medbragte en hel del gods. Men på baggrund af den viden, man i dag har om produktion og handel med disse varer i og ud fra Norge, er der næppe tvivl om, at mange importsager er havnet på Færøerne som et resultat af handelssamkvem.

Sammenfatningsvis må det erkendes, at hvad angår dateringer af de arkæologiske levn på Færøerne, må hovedvægten i dag lægges på de importvarer, som i deres hjemland eller i anden forbindelse er fundet i daterede arkæologiske sammenhænge - som f.eks. i de store bygravninger i Norge. Disse dateringer kan dog ikke umiddelbart oversøres på færøsk materiale, da man ikke med sikkerhed tør antage samtidighed i materiale fundet i by og på bygd. Det må derfor slås fast, at traditionelt arkæologiskt materiale, kun tillader forholdsvis brede dateringer.

C¹⁴-dateringer

I de senere år er det blevet mere almindeligt, at der i forbindelse med arkæologiske undersøgelser på Færøerne udtages prøver af organisk materiale til C¹⁴-dateringer. Det prøvemateriale, som er dateret fra de her udvalgte lokaliteter, består henholdsvis af fyr, gran, lærk og ene.

Da Færøerne altid har været skovløse, er dateringer foretaget på tømmer behæftet med usikkerhed. Der kan f.eks. være tale om tømmer, der har været genanvendt gang på gang, eller om drivtømmer, som efter år i havet er strandet på øerne, for derefter at være taget i brug. Det er træets fældningstidspunkt der dateres, og der kan være gået lang tid, før det blev anvendt i den bygning, eller havnede i det lag, der ønskes dateret.

Bedre egnet er derfor prøvemateriale bestående af ene. Pollenanalyser har vist, at ene voksede lokalt på Færøerne i den første tid efter at mennesker ankom. Dog må man være opmærksom på, at selv tynde kviste af ene kan opnå en betydelig egenalder. Hertil kommer nogle statistiske usikkerhedsfaktorer. Når disse usikkerhedsfaktorer tages i betragtning, synes C¹⁴-dateringerne umiddelbart at være i ret god overensstemmelse med de arkæologiske dateringer, omend de i enkelte tilfælde forekommer lidt for gamle.

Ved anvendelsen af C¹⁴-dateringer på Færøerne bør man imidlertid være opmærksom på de dateringsforskydninger, der er observeret på f.eks. Island, her set i relation til de arkæologiske dateringer, og i Sverige, hvor dateringer fra 1000-årene har kunnet kontrolleres ved dendrokronologi og møntfund.

Dette skal fremhæves fordi det ikke er utenkelig, at lignende skævheder findes i de færøske dateringer. Årsagen til, at dateringsskævheder måske ikke er helt så tydelige her, kan være, at det færøske oldsagsmateriale, som nævnt, kun tillader ret brede dateringer. Desuden mangler kontrolmuligheder v.hj.a. andre dateringsmetoder. Derfor må færøske C¹⁴-dateringer anvendes med forsigtighed; de bør kun være vejledende.

Dateringsforsøg

Fig. 2 viser resultatet af mit forsøg på at nøjere datere de udvalgte boplads og den ene gravplads. Det fremgår, at de ældst daterede bopladslevn i hovedsagen kan føres tilbage til o. år 1000 - eller sagt bredt: til sen vikingetid/tidlig middelalder, og at de har fungeret noget opad i tid. Dog peger dateringen af gravpladsen i Tjørnuvík ned i 900-årene.

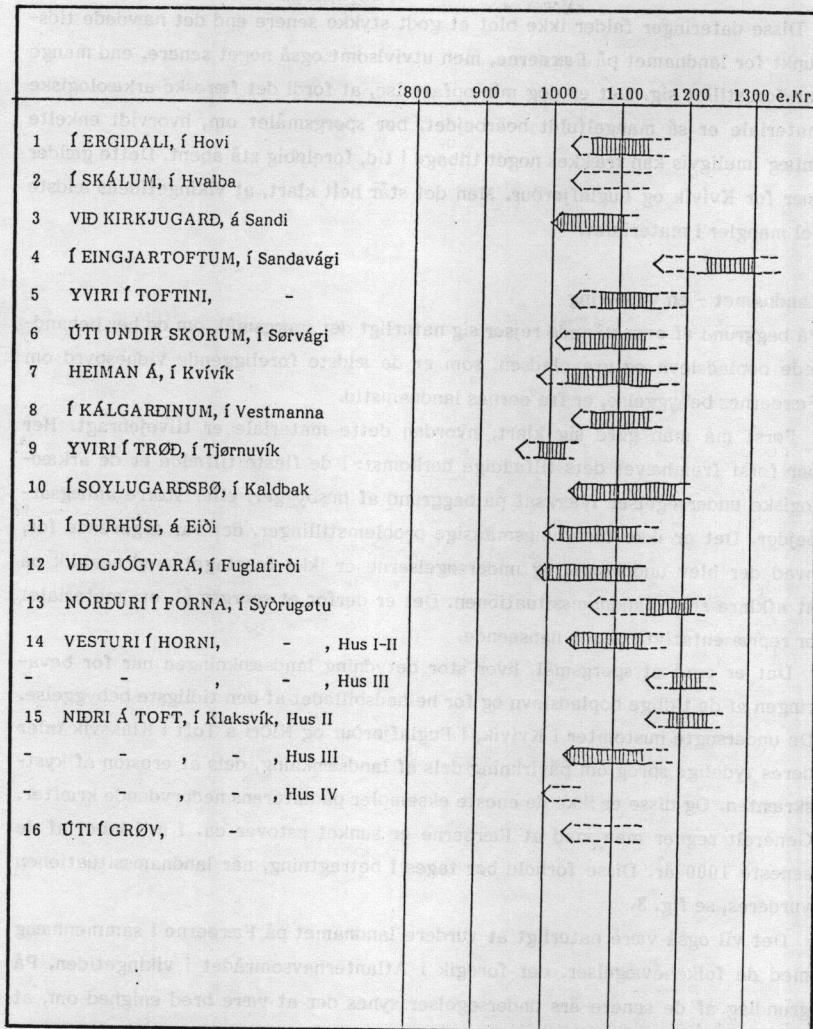

Fig. 2 Dateringsoversigt.

Disse dateringer falder ikke blot et godt stykke senere end det hævdede tidspunkt for landnamet på Færøerne, men utvivlsomt også noget senere, end mange har forestillet sig. Det er dog min opfattelse, at fordi det færøske arkæologiske materiale er så mangefuld bearbejdet, bør spørgsmålet om, hvorvidt enkelte anlæg muligvis kan trækkes noget tilbage i tid, foreløbig stå åbent. Dette gælder især for Kvívík og Fuglafjørður. Men det står helt klart, at vikingetidens ældste del mangler i materialet.

Landnamet – en vurdering

På baggrund af ovenstående rejser sig naturligt det spørgsmål, om de her behandlede bopladslevn og gravpladsen, som er de ældste foreliggende vidnesbyrd om Færøernes bebyggelse, er fra øernes landnamstid.

Først må man gøre sig klart, hvordan dette materiale er tilvejebragt. Her bør først fremhæves dets tilfældige herkomst: i de fleste tilfælde er de arkæologiske undersøgelser iværksat på baggrund af husbyggeri eller større anlægsarbejder. Det er ikke forskningsmæssige problemstillinger, der var afgørende for, hvad der blev undersøgt, og undersøgelserne er ikke foretaget med henblik på at afklare selve landnamssituationen. Det er derfor et spørgsmål, om materialet er repræsentativt i denne henseende.

Det er også et spørgsmål, hvor stor betydning landsænkningen har for bevaringen af de tidlige bopladslevn og for helhedsbilledet af den tidligste bebyggelse. De undersøgte hustomter i Kvívík, i Fuglafjørður og Niðri á Toft i Klaksvík taler deres tydelige sprog om påvirkning dels af landsænkning, dels af erosion af kystskrænten. Og disse er ikke de eneste eksempler på naturens nedbrydende kræfter. Generelt regner man med at Færøerne er sunket østover ca. 1 m i løbet af de seneste 1000 år. Disse forhold bør tages i betragtning, når landnamssituationen vurderes, se fig. 3.

Det vil også være naturligt at vurdere landnamet på Færøerne i sammenhæng med de folkebevægelser, der foregik i Atlanterhavsområdet i vikingetiden. På grundlag af de senere års undersøgelser synes der at være bred enighed om, at den norrøne bebyggelse af de skotske øer fandt sted i 1. halvdel af 800-årene. På Island antages bebyggelsen at have fundet sted o. år 900 og i årene derefter.

Der er derfor grund til at undres over, at bebyggelsen på Færøerne, ud fra det foreliggende arkæologiske materiale, kun med vanskelighed kan trækkes tilbage til 900-årene. Det er da også mit synspunkt, at dette materiale foreløbig

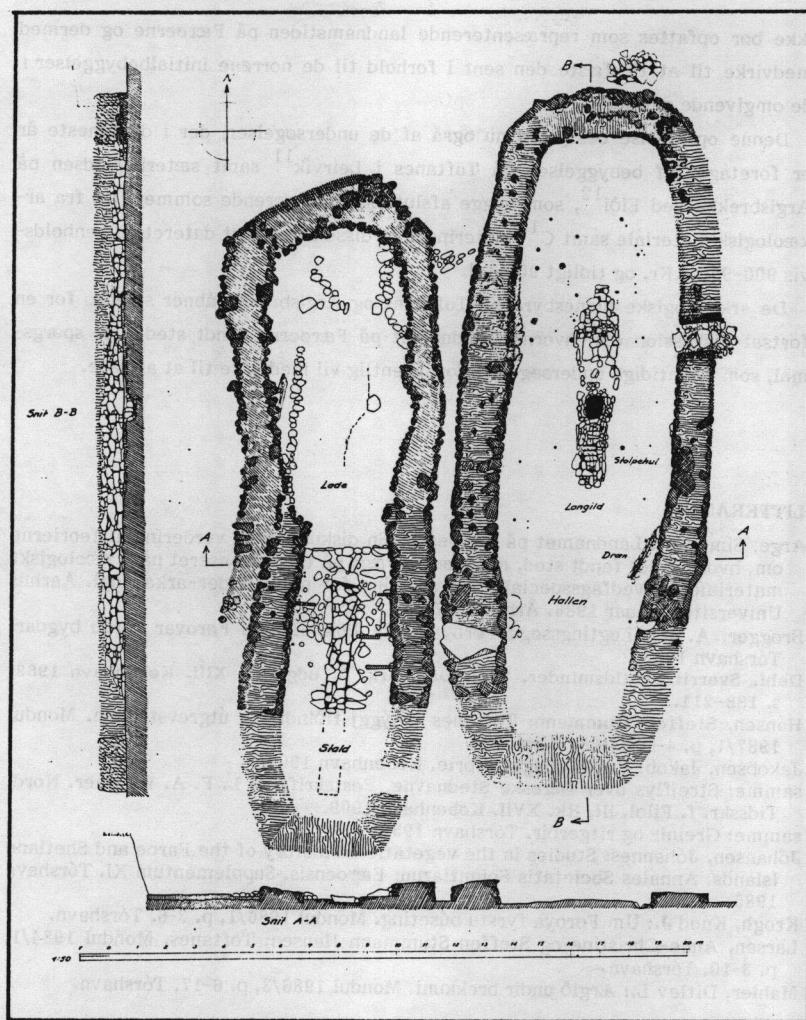

Fig. 3. Bopladsen Heiman Á i Kvívk.

Bygningerne er karakteristiske eksempler på vikingetidig byggetradition. Samtidig giver de et godt indtryk af naturens nedbrydende kræfter, idet dele af bygningerne, der vender mod stranden, er eroderet væk af havet.

ikke bør opfattes som repræsenterende landnamstiden på Færøerne og dermed medvirke til at tidsfæste den sent i forhold til de norrøne initialbebyggelser i de omgivende områder.

Denne opfattelse bestyrkes nu også af de undersøgelser, der i de seneste år er foretaget af bebyggelsen på Toftanes i Leirvík¹¹ samt sæterbopladsen på Argisbrekka ved Eiði¹², som begge afsluttes i indeværende sommer. Ud fra arkæologisk materiale samt C¹⁴-dateringer er disse foreløbigt dateret til henholdsvis 900-950 e.Kr. og tidligt 900-tal.

De arkæologiske vidnesbyrd på Toftanes og Argisbrekka åbner således for en fortsat diskussion om, hvornår landnamet på Færøerne fandt sted - et spørgsmål, som fremtidige undersøgelser forhåbentlig vil medvirke til at afklare.

LITTERATUR

- Arge, Símun V.: Landnamet på Færøerne. En diskussion og vurdering af teorierne om, hvornår det fandt sted, med særlig vægt på teorier baseret på arkæologisk materiale. Hovedfagsspeciale ved afdeling for middelalder-arkæologi. Aarhus Universitet januar 1986. Århus 1987.
- Brogger, A. W.: Løgtingssøga Føroya. 1sta Bók. Hvussu Føroyar vórðu bygdar. Tórshavn 1937.
- Dahl, Sverri: Fortidsminder. Trap Danmark, 5. udg. Bd. XIII. København 1968, s. 188-211.
- Hansen, Steffen Stummann: Toftanes - nýggj tföindi frá útgrevstrinum. Mondul 1987/1, p. 4-6, 24-26. Tórshavn.
- Jakobsen, Jakob: Færøsk Sagnhistorie. København 1904.
- samme: Strejflys over færøske Stednavne. Festskrift til L. F. A. Wimmer. Nord. Tidsskr. f. Filol. III, Rk. XVII. København 1909.
- samme: Greinir og ritgerðir. Tórshavn 1957.
- Jóhansen, Jóhannes: Studies in the vegetational history of the Faroe and Shetland Islands. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementum XI. Tórshavn 1985.
- Krogh, Knud J.: Um Føroya fyrstu búseting. Mondul 1986/1, p. 3-6. Tórshavn.
- Larsen, Anne-Christine og Steffen Stummann Hansen: Toftanes. Mondul 1984/1, p. 3-10. Tórshavn.
- Mahler, Ditlev L.: Ærgið undir brekkuni. Mondul 1986/3, p. 6-17. Tórshavn.

11 Larsen og Hansen 1984 og Hansen 1987

12 Mahler 1986

- Matras, Chr.: Stednavne paa de færøske Norðuroyar. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, III. Rk. 22. Bd. København 1932.
- samme: Papýli í Føroyum. Varðin 14. Bind, p. 185-187. Tórshavn 1934.
- samme: Færøerne. Ortnamn. Nordisk Kultur. Bd. V. Stockholm 1939.
- samme: Írsk orð í føroyskum. Álmanakin fyrir tað ár eftir Kristi føðing 1966, p. 22-32. København 1965.
- Rafn, C. C.: Færeyinga Saga eller Færøboernes Historie i den islandske Grundtext med færøisk og dansk Oversættelse. Kjøbenhavn 1832.
- Schrøter, J. H.: Færøiske Folkesagn. II. Om Friserne på Akraberg på Suderø. Antiquarisk Tidsskrift 1849-51. Kjøbenhavn 1852.
- Thorsteinsson, Arne: Forn búsetning í Føroyum. Fróðskaparrit 26. bók. Tórshavn 1978, s. 54-80.
- samme: On the development of Faroese Settlements. i: Bekker-Nielsen, H., P. Foote and O. Olsen (eds.): Proceedings of the Eighth Viking Congress, Aarhus 24-31 August 1977. Odense 1981, s. 189-202.
- Tierney, J. J. (ed.): Liber de mensura orbis terræ. Scriptores Latinii Hiberniae. Vol. VI. Dublin 1967.

Millett, C.R.: Siguanas psi de l'ile de Morelos, Mexico; note sur leur taille et leur espèce à Morelos. 1932.
L'anthropogène ou l'isostasie III. Rés. 38, 54. Pérou 1933.
Samec, L., Lechner, O., Holzmann, J., Seifert, H., Gómez, B.: 180-181. Pérou 1934.
Samec, L., Lechner, O., Holzmann, J., Seifert, H., Gómez, B., Strohmeier, 1935.
Samec, L., Lechner, O., Holzmann, J., Seifert, H., Gómez, B.: 129-130. Pérou 1935.
Held, C.: Les animaux vus à la foire d'Amboise. Mammifères et oiseaux de l'Asie du Sud-Est. Chine
et Inde. Med. Journ. des Genres. Observations. Hippopotamus 1935.
Pfeiffer, F.H.: Faune des îles de l'Orénoque déterminée par sauteur.
Aztlan 1935. Pérou 1935. Pérou 1935.
Topchikov, Aman-Tora, Deviyan, Kotsoura, Zirog-kapitai je. DPK. Tadzhikstan
1938, v. 32-33.

Samec, L., Lechner, O., Holzmann, J., Seifert, H., Gómez, B.: 170-171. Pérou 1935.
Gómez, B.: 172-173. Pérou 1935.
Trotter, L.A.: 1935. Pérou 1935.

NORSE SETTLEMENT IN SHETLAND: A CASE STUDY

Lindsay J. Macgregor

Three factors influenced Norse settlement in Shetland - the landscape, pre-existing settlement patterns and the settlers' own concepts of settlement, land-use and social organisation. The landscape delimited the location of settlement sites which could be coastal or inland, and within these two categories, primary, secondary or marginal, depending on the availability and quality of resources. Pre-existing settlement patterns from the Neolithic to the Iron Age were attested by dwellings, fortifications, field systems and burial cairns. When the Norse arrived, circa 800 AD, they adapted to this landscape, shaping their own settlement patterns in the form of settlement sites, place-names, and more abstractly in the associations which became attached to sites and place-names. The interrelationship of all these features which determined the characteristics of Norse settlement patterns is best illustrated at three levels: first in relation to Shetland generally (map 1), secondly in just one region in western Shetland (map 2), and finally in one particular settlement district in that region (map 3).

Shetland's landscape dictates the best settlement sites. About twenty-five of over five hundred islands in the archipelago, many of which are no more than rocky stacks, are habitable. Glaciation created the deep inlets, fjords and bays around which is found the best soil for arable cultivation and meadowland and flat land on which to build. The most fertile land is in areas of Old Red Sandstone, in Walls and Sandness in the west and Dunrossness in the south, and in the well-drained limestone region of the Tingwall valley in central Mainland. Generally, Shetland's interior is hilly rather than mountainous with Ronas Hill, Northmavine, the highest hill at 450m.

When the Norse settlers arrived in the Northern Isles of Orkney and Shetland, circa 800 AD, they did not find an unshaped landscape, however. Great earth and stone dykes crossed the islands, remnants of

I should like to acknowledge the assistance of Carlsbergfondet which has financed my research and to thank Wendy Nightingale, University of St. Andrews for assistance with maps.

Neolithic and Bronze Age settlement, also represented by mounds of burnt stones used in cooking; round houses; and burial cairns, mostly inland. The most significant structures from the Iron Age were brochs (ON borg), massive circular tower-forts found in northern and western Scotland, in use until circa 100 AD. On their arrival, the Norse settlers identified two different population groups, the Peti, Picts and the papar, ecclesiastics. The Picts had their heartland in eastern Scotland and are noted for their production of carved stones with recurring motifs, including stylized animals and geometrical shapes, examples of which have been found in both Orkney and Shetland. The brochs seem to have remained the focus of settlement into the Pictish period. In Historia Norwegiae, probably written in Orkney circa 1200, the Picts are described as small people, little bigger than pygmies, who spent their evenings building cities and their mornings "doing marvels" (1). At midday, however, they lost all their strength and lurked in underground houses. The cities and underground houses are probably allusions to the brochs.

The Iron Age farmers had much the same landscape with which to contend as the Norse, mostly settling coastal sites within easy reach of good arable land. Remarkably little trace of the Picts has survived, however, allowing a variety of inspired interpretations as to their relationship with the incoming Norse settlers. Archaeologically, the settlement sites of the Picts are so far little evidenced in Shetland though it is significant that when Norse sites are excavated, Pictish settlement is often revealed beneath. At Jarlshof in southern Shetland, for example, settlers from the Neolithic to the post-medieval period are all represented by structures which include a broch, Pictish dwellings and nearby Norse longhouses (2). And at Underhoull, Unst there was an Iron Age dwelling 12 to 20cm below the Norse longhouse (3), suggesting that the settlement requirements of the Picts and the Norse were very similar. Excavation of sites like Pool, Sanday and Buckquoy, both in Orkney, indicate that Pictish sites were not confined to the immediate

(1) Storm, G. (ed) Monumenta Historica Norwegiae. (Oslo, 1880), 87-96

(2) Hamilton, J.R.C. Excavations at Jarlshof, Shetland.

(3) Small, A. "Excavations at Underhoull, Unst, Shetland", in PSAS, 98 (1966), 225-245

vicinity of broch-sites and suggest that Pictish sites probably underlie many primary Norse coastal sites (4).

The second category of people found by the Norse settlers in both Orkney and Shetland were ecclesiastics, papar. According to *Historia Norwegiae*, the papar were so-called because of their white, priests' robes and it was thought from their dress and writings that they were African Jews (5). In Shetland there is evidence of tiny single-cell structures on almost equally tiny sea-stacks, interpreted as hermits' cells in the tradition of the sixth-seventh century Irish church whereby men were encouraged to seek a "desert in the sea" for solitary prayer and meditation (6). However, the papa-names are most often attached to substantial islands like Papa Stour (ON papi-ey-stórr, "big island of the papar") in the west, or to settlement centres like Papil (ON papi-byli, "settlement of the papar"), on the island of Burray, with its church-site and good coastal location. The papar, then, may represent a second wave of Christian activity in the seventh and eighth centuries in the Northern Isles, probably influenced by the Northumbrian church of northern England which sent missions to the Picts (7). Evidence regarding the relationship of the Norse, Picts and papar is conflicting. The sudden abandonment of monastic sites like St. Ninian's Isle in south Shetland around 800 AD suggests very strongly that the papar fled in the face of Viking attack (8), yet stone inscriptions indicate a measure of assimilation of Norse words and characters by some Picts (9), suggesting a degree of peaceful integration.

On the whole, however, there is remarkably little trace of the Picts and papar in Shetland for it is the Norse settlement patterns and place-names which dominate the landscape today. The Norse settled the most favourable sites, by deep, sheltered inlets with good arable

(4) John Hunter, University of Bradford, personal communication; Ritchie, A. "Excavation of Pictish and Viking-age farmsteads at Buckquoy, Orkney", in PSAS, 108 (1977), 174-227

(5) Storm, op cit, 87-96

(6) Lamb, R.G. "The Burri Stacks of Culswick, Shetland and other paired stack-settlements", in PSAS, 107 (1976), 144-154

(7) Raymond Lamb, Regional Archaeologist, Orkney, personal communication

(8) Small, A. St. Ninian's Isle and its treasure, Volumes 1 & 2, Aberdeen University Studies, no 152 (Oxford University Press, 1973)

(9) Anderson, J. and Allen, J.R. The Early Christian Monuments of Scotland. (Edinburgh, 1903), 9;
Stevenson, R.B.K. "Christian Sculpture in Norse Shetland", in Froðskaparrit, 28-29 (1981), 284

potential and an extensive hinterland of hill-grazing. From these primary sites, expansion took place in three ways, dictated largely by the landscape. At an early phase good sites could be found along the coast from the parent farm; settlement expansion also continued in the vicinity of the parent farm, creating townships; and settlements were established inland on the hill-dyke or beyond it at shieling sites or enclosed pasture land.

These three forms of Norse settlement are all reflected in place-names. The primary coastal sites most often have topographical names - Voe (ON vagr, bay); Wick (ON vík, bay); Sound (ON sund, sound); and Firth (ON fjördr, firth) are all common, as are compound topographical names such as Sandwick (ON sandr-vík, sand-bay); Sandness (ON sandr-nes, sand-ness); Burravoe (ON borg-vágr, fort-bay) and Collafirth (ON kollr-fjördr, hill-top-firth). Because most of the primary sites are coastal, most primary names contain coastal topographical elements. There are, in addition, a few good inland sites which have convenient coastal access, taking names in ON dalr (dale).

Just as primary farms are distinguished in name by the topographical features by which they lie, so secondary farms are distinguished by their settlement type, reflected in habitative generics. Bólstadr (Shetland bister) and stadir (Shetland sta, ster) were applied to secondary farms on good sites and therefore presumably established at an early phase of secondary expansion, bólstadr of divisions, stadir of separate, independent farms. Gardr (Shetland garth, gord, gert, gardie), saetr (Shetland setter, ster), and kví (Shetland quoy) are all applied to farms on or beyond the hill-dyke; and toft (Shetland toft, taft), hús (Shetland house), skáli (Shetland scolla, skail), and stofa (Shetland stove) were given to houses within townships. In this way the three types of settlement - clustered, distant coastal and distant inland - and three zones of settlement - within, on and beyond the dyke - are all reflected in place-names.

Norse settlement in Shetland was supported by a landscape with three complementary economic spheres - firstly, maritime, providing fish, whales, seals, birds, eggs and driftwood; secondly infield, including arable and meadowland; and thirdly, hill-grazing land with freshwater fishing, and peat and turf for fuel and building materials.

The Norse settlers carved up the land to include a portion of each of these three spheres within each settlement district.

The resulting circa two hundred scattalds or settlement districts provide a key to settlement patterns in Shetland. Their boundaries are usually prominent natural features - hill-ridges, boulders, streams and lochs. In this way they are very similar to the Icelandic settlement districts described in Landnámaþók. Skalla-Grim, for example, "took possession of all the land from Selalon in the west, north to Borgarhraun and south to Hafnarfell, using the rivers to mark his land claim right down to the sea" (10). According to a more detailed eighteenth-century record of the scattald of Burrafirth, Unst, Shetland, the boundary, "begins with Balista scattald at the aforesaid march in Tonga, and goes over with it to the march in Lingarth, and following the loch edge to the burn which separates Burrafirth or West the Burn from Sotland or East the Burn, ends in the sea, which burn also divides the Midparish at the north end from the North parish of Unst, West the Burn being part of Midparish" (11). Settlement districts of this type are found in all areas of Norse cultural influence, including Iceland, Faroe, Orkney and the Hebrides, not necessarily because they were a characteristically Norse feature but because they were the best response to the landscape in all these areas. Indeed, in Shetland there is some evidence from the distribution of brochs that the Iron Age settlers also used the naturally-defined scattald districts as the basis of their settlement patterns (12). Scattalds then represent a natural response to the landscape, allowing optimum exploitation of resources.

Though the Norse settlers were influenced by both the landscape and by pre-existing settlement patterns, several elements of their settlement are specifically Norse in character. The many proprietorial chapels found in most areas of Norse colonial influence, including Iceland, Faroe, Orkney and Shetland provide a striking example. The settlement patterns which arose in response to the landscape and the

(10) Pálsson, H. and Edwards, P. (eds) The Book of Settlements: Landnámaþók. (University of Manitoba Press, 1972), 29

(11) Johnston, A.W. (ed) "The Scattald Marches of Unst in 1771", in Old-Lore Miscellany, iii (1910), 35

(12) Fojut, N. "Towards a geography of Shetland Brochs", in Glasgow Archaeological Journal, IX (1982), 38-59; Smith, B. "What is a Scattald?", in Crawford, B.E. (ed), Essays in Shetland History (Lerwick, 1984), 106

manner in which Christianity was adopted led to the establishment of proprietorial neighbourhood churches which served the needs of each local community. In Shetland there are reputedly about 120 small chapel-sites in the two hundred scattalds (13). So important are these church-sites to the sense of community and identity of the scattald that even when such churches were not established (for not all scattalds have a church-site), traditions have often grown up to account for them. The importance of the church to the sense of community within the scattald was retained until recently in the form of leek-districts, (ON lík, corpse). The leek-districts of the island of Fetlar, for example, are in effect scattald districts (14). The men of each leek were expected to bear the coffin to the graveyard and to contribute collectively to the upkeep of the churchyard wall.

Agricultural practices also fostered a sense of community. This was reflected in the special relationship which was recognised between "scattilmen" who shared the same hagi or common grazing (15). It was generally held that "Scatt was paid for the Hills or Commons in Shetland called Scattalds" (16) and because they paid seat together, "Those whose sheep pastured promiscuously are called "scatt-brither" (17), and they also shared the resources of the scattald such as peat, hay and seaweed. Through neighbourhood chapels and through communal agricultural practices, the scattalds were imbued with associations and identities which cannot be substantiated by archaeology or toponymy but which were nevertheless, like dwellings and place-names, significant components of Norse settlement patterns.

As distinctive settlement and agricultural districts, the scattalds were adopted by the earldom of Orkney as the basis for the assessment and collection of a variety of taxes. Scatt (ON skattr, tribute, tax) was paid by all farms with arable land and was assessed on all scattalds in urislands (ON eyrisland, ounceland), land owing one ounce in tribute, originally eighteen pennies (pennylands), equivalent in concept to the

(13) Cant, R.G. The Medieval Churches and Chapels of Shetland.
(Shetland, 1975)

(14) SA1980/124A

(15) Donaldson, G. (ed) The Court Book of Shetland 1602-1604.
(Scottish Record Society, 1954), 24

(16) SRO, RH4/102,3

(17) The New Statistical Account of Scotland. Volume XV
(Edinburgh, 1845), 120

Shetland Settlement

davach, tírunga and treen of other parts of northern and western Scotland and Man. There is only one reference to urislands in Shetland, in a rental of circa 1500 in which the island of Whalsay, with three scattalds, was recorded as three urislands (18). From this one entry, the urisland values of other Shetland scattalds can be reconstructed. Scattalds varied in their assessments from a quarter urisland to four urislands, most often fractions and multiples of whole urislands. In all, the 200 Shetland scattalds amounted to circa 220 urislands with Dunrossness, Unst and Fetlar the most highly assessed districts. Associated with scat payment was leanger (ON leidangr), still recorded in a rental of 1628 (19). It was probably originally assessed on the natural settlement districts, the scattalds, as a naval levy, the colonial equivalent of the west Norwegian manngerd and east Norwegian lide, small groups of farms providing one man with arms and provisions annually to the leidang defences. In addition to urislands, arable land was also assessed in merks for purposes of rent, sale and purchase. As late as 1465 one merk land was bought for one merk (20). The merk assessment was made on whole scattalds and divided up between the scat-paying farms of the scattald according to the proportion of scat which they paid, itself dependent on the amount of arable land attached to each farm. These assessments allow a quantitative analysis of the status of settlements, supplementing classification according to location, place-name and the presence or absence of a church-site.

The scattalds of Walls and Sandness in the western Mainland of Shetland illustrate well these characteristics of Norse settlement at a local level. Walls takes its name from the sheltered inlets (ON vágr, voe), leading to the main settlement area at Voe, and Sandness is named from the sandy promontory around which its principal settlements lie. There are also natural harbours at Vale of Footabrough and Dale of Walls, at Ham (ON hofn, harbour) on the island of Vaila and at Hamnavoe, Papa Stour. The highest feature is Sandness Hill at 249m and there are a number of small ward or watch-hills, including three on the strategically-important island of Vaila.

(18) SRO GD1/366/1,2r

(19) SRO E41/7

(20) DN II, 641, no 859

Though independent parishes, Walls and Sandness were considered one united district for secular administrative purposes. Indeed, there is evidence from the medieval period and later that the whole topographically-cohesive district of Westside was considered one. A document of 1490 refers to Vogafjordungh, Walls Quarter, (21) and the district of which Walls formed one quarter was most probably that of the four Westside parishes of Walls, Sandness, Aithsting and Sandsting which were also grouped together in the 1500 rental and the 1602-4 Court Book (22). The parish churches are St. Paul's at Voe and St. Margaret's at Melby. Walls was assessed at 8.5 urislands and about 470 merks; Sandness one urisland and 188 merks; Papa Stour 2 urislands and 216 merks. Excluding the outer island of Foula, there are ten scattald districts in Walls and Sandness: Dale, Footabrough, Setter, Vaila, Breibister, Voe, Stove, Whitesness, Sandness and Papa Stour (map 2).

Iron Age settlement represented by ten brochs and promontory forts in Walls and Sandness takes three forms: low-lying coastal sites with flat cultivable land around; coastal, cliff-top sites; and inland sites. In the first category is Footabrough, at the head of an inlet and the only broch-site in Walls and Sandness which is also the site of a primary Norse farm. In the second category is the broch at Bousta (Sandness) and promontory forts at Bakka (Dale) and Garth (Sandness). There are inland brochs, mostly in or by lochs, at Burraland (Breibister); Brough (Setter); Watsness (Dale); Huxter (Sandness); Papa Stour; and a promontory fort at Burga Water (Sandness). In all cases but that of Footabrough, the fort is not located by what became a primary Norse farm but at a more marginal site which became a secondary focus of the scattald in the Norse period. Huxter, Sandness, (ON hausr-saetr, mound-shieling), for example, was identified as a marginal-site by the Norse - a setter or pastoral farm, out on the hill-grazing land to the south-west of the main settlement core at Sandness. Only where the broch was built on a site which coincidentally fulfilled the settlement requirements of primary Norse settlement, did the primary sites of the Norse and the broch-builders coincide. The inverse correlation of brochs and primary Norse sites reflects the

(21) DN VIII, 433, no 426

(22) SRO, GD1/366/1, 1v; Donaldson, op cit., 19

different requirements of the two cultures, the broch-builders seeking not only good arable land but also a defensive position and good vantage point; the Norse requiring good arable land but also easy access to the sea and the potential for settlement expansion. It is unlikely, however, that the brochs and promontory forts were the only focus of Iron Age settlement in Walls and Sandness. A Pictish stone was found in the churchyard of St. Margaret's church, Melby, Sandness (23) and there was probably a Pictish settlement in the area. Pictish domestic sites, unlike the broch-sites, may well have remained successful settlement centres into the twentieth century, but if so, they cannot be excavated and cannot even be identified by name.

Norse primary, secondary and marginal sites, on the other hand, are identifiable by their place-names and characterised by their location, status within the scattald and land value. Five of the ten primary scattald farms in Walls and Sandness have topographical names - the two simplexes, Dale (ON dalr, dale) and Voe (ON vágur, voe), and the three compounds, Whitesness (ON hvítингr-nes, white-ness; 24), Sandness (ON sandr-nes, sand-ness) and Footabrough (ON fótr, Fótr-borg, foot, Fótr's-fort). Four include habitative elements - Setter (ON saetr, shieling); Stove (ON stofa, timber-built dwelling); Breibister (ON breidr-bólstadr, broad-farm); and Biggings, Papa Stour (ON bygd, nucleated settlement; Scots biggings, nucleated settlement). Vaila (ON hváll-ey, rounded-hill-island) takes its farm and scattald name from the name of the island on which they are located.

Of elements most commonly associated with large secondary farms, býr, bólstadr, bústadr and stadir are all represented in Walls and Sandness. The two býr-farms, Melby (ON medal-býr, middle farm) and Norby (ON nordr-býr, north-farm), are both in Sandness scattald and probably originated as divisions of a large farm called Sandness. The element bólstadr may have functioned in a similar way with Estabister, (ON yztr-bólstadr, outermost farm), Papa Stour established on the outermost fields of the primary farm, Biggings, and Breibister (ON breidr-bólstadr, broad-farm), on the broad fields west of Burraland.

(23) Low, G. A Tour Through the Isles of Orkney and Shetland in 1774. (Kirkwall 1879), 127; Anderson and Allen, op cit, 4

(24) Stewart, J. Shetland Place Names. (Lerwick, 1987), 216

The two stadir-farms in Walls, Elvister and Bardister, are both in Voe scattald; both are inland; both share scattald-farm status with the primary farm of Voe from which they were probably established; both contain personal-name specifics, Olivir and Hárdr; and both have above average merk values. Bousta in eastern Sandness is probably a simplex, ON bustadr, established far from the core of the scattald but coastal.

The elements gardr, saetr and kví, assigned to farms established on or beyond the hill-dyke and originating as enclosures, are all represented in Walls and Sandness. There are three scattered garth-farms in Walls and Sandness and many unscattered, most on the line of dykes separating hill-land from cultivated land. On Papa Stour, for example, the garth-farms - Gardie, Olligarth and Evrigarth - signify the boundary beyond which the setter farms - Setter, Mid Setter, New Setter, Estasetter and Bragasetter - were originally established though the dyke has since been moved further out several times. The scattered garth-farms are the simplex Garth in Sandness; Troulligarth (Breibister, ON troll, troll); and Kirkigarth (Stove, ON kirkja, church), with a low average merk assessment of 8 merks.

The eight scattered setter farms (ON saetr, shieling, enclosed pasture) in Walls and Sandness are all typical, cut in the hill-land beyond the dyke, with low merk assessments. The exception is Setter, a scattald-farm of 36 merks with a church-site, indicative of high status. Yet it too is inland and with its simplex name-form, may have been an early setter-farm which later became a scattald farm in its own right. The other seven setter-farms average only 7.5 merks. Two contain animal-name specifics - Goster (ON gas, goose) and Swinister (ON svín, pig); three contain topographical elements - Huxter (ON haugr, mound); Scarvister which may allude to the type of grass growing nearby, (ON skarfr); and Collaster (ON kollr, hillock). Kellister may contain an appellative (ON kerling, woman; 25); and one indicates location, Ester (ON yztr, outermost).

There are three scattered quoy farms (ON kví, enclosure) in Walls and Sandness - Sneusquoy (ON sno, projecting rock; 25), Vesquoy (ON vestr, wester) and Grutquoy (ON grjót, stone) - with a low average merk

(25) ibid, 239

assessment of only 6 merks. The element is comparatively scarce in Shetland, unlike Orkney where it is more common than setter. Quoy-farms are certainly similar to setter-farms in location and value though quoy farms tend to be nearer the parent settlement.

Some place-name elements cluster, a result of reciprocal-naming of divided settlements. A prime example is the pveit group found only in the Westside of Shetland. Pveit occurs particularly frequently in Northern England, in Cumberland (46) and Westmorland (20) (26). There are, in addition, two Twatts and a Twattland in Orkney (27). In Shetland, Twatt itself is in Sandsting rather than Walls but the four other twatt-farms, Stennestwatt (ON steinhús, stonehouse), Foratwatt (ON forr, fore), Germatwatt (ON Geirmundr) and Brunatwatt (ON brunn, brunnr, brown, spring), are all in Stove scattald, bounding on Sandsting to the west, and the older Pveitapings district may conceivably have included parts of what is now the parish of Walls. The limited distribution of the element emphasises that Shetland place-names reciprocate with each other predominantly at a very local level and only secondarily and incidentally over wider areas.

It is at a local level too, that administration, both ecclesiastical and secular, must be considered in Shetland. Eight of the ten scattalds in Walls and Sandness have church-sites or traditions of church-sites (map 2) - Voe; Setter; Upperdale in Dale; Footabrough; Kirkigarth in Stove; Breibister; Melby and Norby in Sandness; and two sites on Papa Stour. At nine of the ten sites the church is actually at the primary farm or a component settlement within the primary township. Only on Papa Stour is the early church-site a significant distance away from the settlement core, perhaps because the settlement was originally nearer the coast than now, or because the earlier church was associated with papar rather than with Norse settlement.

Urisland assessments in Walls and Sandness vary from Vaila at 0.5 urisland to Breibister and Papa Stour at 2 urislands each (see table 1). Vaila also has the smallest merk value at 18 merks; Papa Stour, Sandness and Breibister the greatest at 216, 118 and 117 merks respectively.

(26) Fellows-Jensen, G. Scandinavian Settlement Names in the North-West. (Copenhagen, 1985), 89-91

(27) Marwick, H. Orkney Farm-Names. (Kirkwall, 1952), 113, 138

Footabrough and Vaila have the lowest merk per pennyland ratio at 2 merks per pennyland; Papa Stour and Sandness the greatest at 6 and 10.5 merks per pennyland, probably indicating the greatest increase in arable land since the original urisland valuation.

There is an apparent relationship between pennyland and merkland assessments in several of the scattalds of Walls and Sandness. Dale scattald, for example, has an awkward assessment of 1 1/6 urislands, 21 pennylands, but with 63 merks, there are exactly 3 merks per pennyland. Similarly, Footabrough at 1 1/4 urislands, 22.5 pennylands, has 45 merks, exactly 2 merks per pennyland. Though there have undoubtedly been changes made to both scat and merk values since their original imposition in Shetland, the urisland values do seem to have become fixed at a fairly early date. Sandness, for example, was assessed at only one urisland yet it was one of the most highly assessed scattalds in terms of merks, with 10 1/4 merks per pennyland. Both Sandness and Papa Stour, where merk per pennyland ratios indicate the greatest arable expansion between the date of the urisland assessment and the final merk assessment, have a large number of setter farms established beyond the hill-dyke, possibly after the urisland assessment on existing arable was made, accounting for their high merk per pennyland assessment.

The district of Walls and Sandness, with ten scattalds, each with an identifiable primary core of settlement with a characteristic place-name and mostly with a proprietorial chapel site and high merk value, exemplifies Norse settlement in Shetland. Primary farms typically have topographical names, reflecting their prime coastal location. Secondary farms established at an early phase of settlement expansion take the distinguishing generics bólstadr, stadir, býr and bústadr, while farms on or beyond the hill-dyke are identified by generics gardr, saetr and kví. The two scattalds with the greatest potential for this latter form of expansion, Sandness and Papa Stour, also have the highest merk per pennyland assessment, suggesting that the original pennyland/urisland assessment did not take these secondary farms into account, possibly because they had not yet been established when the valuation was made. All these factors - topography, settlement, place-names and land values - are interrelated within the framework of the scattald. Examples from two scattalds, Dale and

Sandness, serve to illustrate these relationships at their most fundamental level.

Dale scattald, with seven scat-contributing farms, is situated in west Walls and comprises the dale itself and the coastal district down to Watsness (map 3). Dale is a long, sheltered valley, with hills rising to 170m on either side. The western end of the dale terminates in a shingly beach at the Voe of Dale which affords little protection as a beaching place. A burnt mound on the south side of the dale is the only remaining evidence of previous settlement in the district of Dale but further south is a promontory fort near Bakka and on the east shore of the Loch of Watsness is a broch. Dale has a simplex topographical scattald name, ON dalr (valley), but the dale from which it takes its name has long been divided between three scat-paying farms which have distinguishing locational specifics - Upperdale, Mid-dale and Netherdale.

Mid-dale is the most highly-assessed farm at 18 merks. Upperdale and Netherdale are each 9 merks, so the whole valley had a total assessment of 36 merks. The supposed scattald chapel site is at Upperdale (28). Around these three principal farms in the north other farms - Runkie, Swinland, Punds and Gardins - have been established at a later date though none paid scat. Swinland probably originated as grazing land for pigs; Punds (Scots pund, adopted into Norse) was an enclosure, as was Gardins (ON gardr, dyke, enclosure).

Whilst Dale provided a northern focus in the scattald, with 27 merks of land, a chapel site and a shingly bay, there is a second area of settlement in the south of the scattald, the preferred settlement district during the Iron Age. The Norse settlement of Watsness (ON vatn-nes, lake-ness) is east of the broch-site, represented by two farms, Suther House (ON sudr-hús), and Gord (ON gardr). Suther House marks the core of Watsness settlement with Gord probably on the line of the old infield dyke, 8 merks in total. Just north of Watsness, beyond the infield dyke, is Swinister, ON svín-saetr (pig-sheiling, pasture), also at 8 merks. Swinister may incorporate the man's name Syeinn but there are so many Swinister farms in Shetland and so few setter-farms

(28) The Royal Commission on the Ancient and Historical Monuments of Scotland. Inventory of Shetland. Volume III (HMSO, 1946), 153

with personal-name specifics that it is unlikely that Sveinn was such a popular and productive naming element. Animal-names, on the other hand, are commonly compounded with setter and though pigs are no longer found in Shetland, they were an important aspect of the economy until last century.

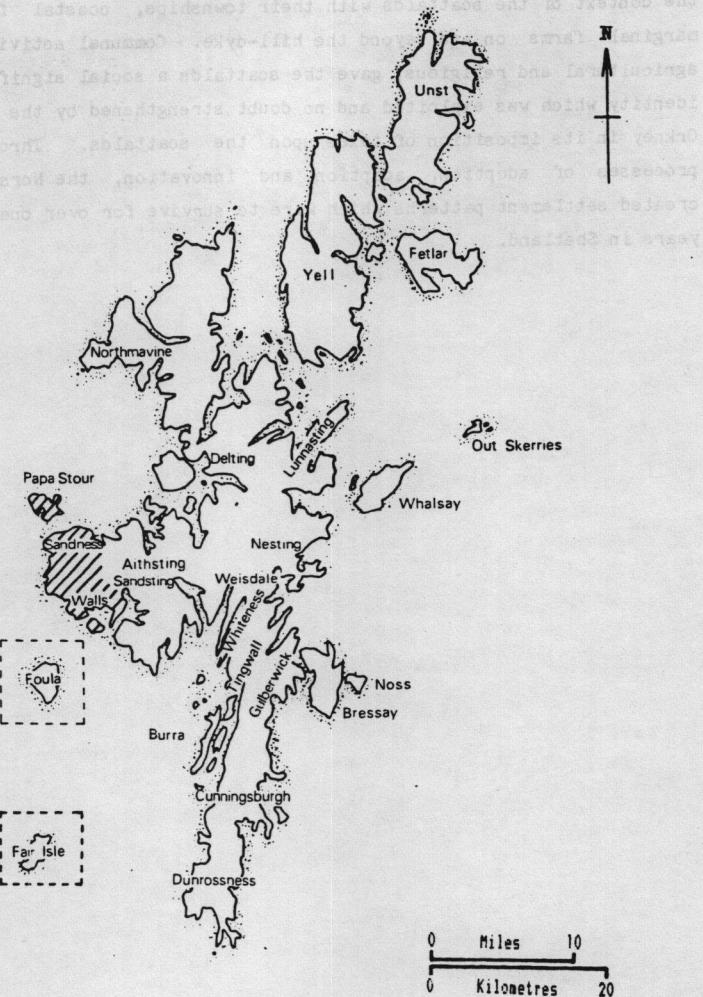
North of Swinister is Goster, ON gas-saetr (goose-pasture, shieling), reciprocating with Swinister, (pig pasture) to the south. Like Swinister, it was assessed at 8 merks and like Swinister it is inland in a marginal area, beyond the infield dyke. The final scat-paying farm in Dale scattald is Bakka, ON bakki (bank), under the slope of Vidla Scord, above cliffs and assessed at only 3 merks, a very marginal farm.

Watsness, Swinister and Goster, each at 8 merks and Bakka at 3 merks, had a total of 27 merks, so the whole scattald, including Dale in the north at 36 merks, had an assessment of 63 merks. At 1 1/6 urislands, 21 pennylands, there were three merks per pennyland.

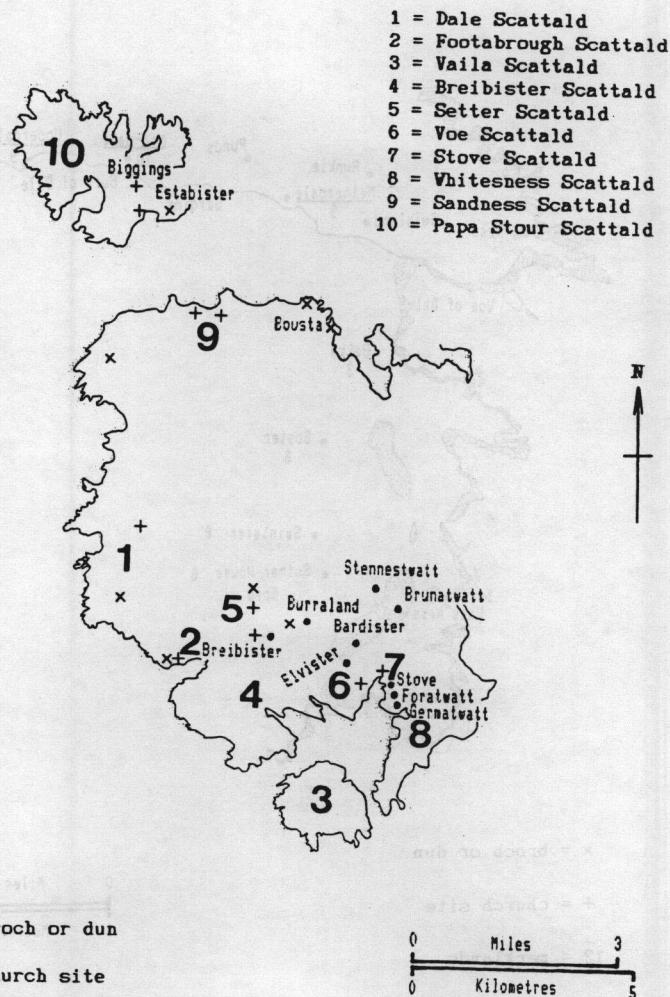
In summary, Dale scattald had a primary focus of settlement in the valley from which the scattald and primary farm took their name. The farm of Dale was divided into three farms of Upperdale, Mid-dale and Netherdale, with 36 of the total 63 merks of arable land and probably a proprietorial chapel at Upperdale. The secondary focus of Norse settlement in Watsness to the south, with the garth and setter farms, was the earliest focus of Iron Age broch-period settlement. Though there are no brochs or duns in the immediate vicinity of the primary settlement, this does not preclude the possibility of Pictish domestic structures below the present-day farmsteads for the long, sheltered dale must always have been attractive to settlers.

Norse settlement in Shetland was, then, largely determined by landscape. Primary sites were located at the heads of inlets or in sheltered valleys with extensive arable potential and named accordingly. The settlement patterns of the broch-builders do not seem to have influenced the Norse settlers in as much as brochs and primary Norse settlement rarely coincide, but it is highly probable that Pictish domestic sites underlie many Norse farm-sites and that pre-existing field systems and boundaries were adopted by the Norse. Finally, the Norse settlers made their own imprint on Shetland, naming every

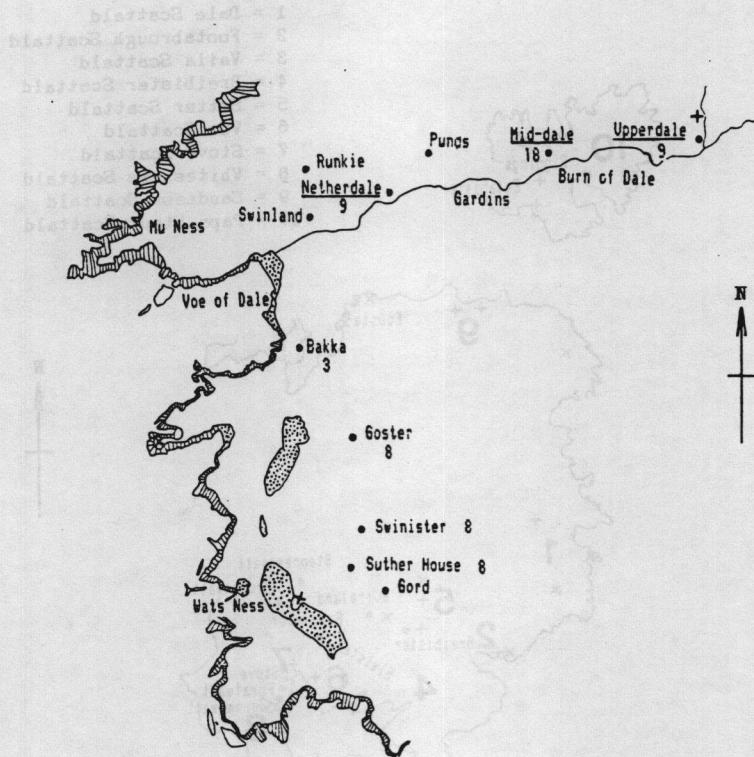
topographical feature and imposing their own settlement patterns within the context of the scattalds with their townships, coastal farms, and marginal farms on and beyond the hill-dyke. Communal activities, both agricultural and religious, gave the scattalds a social significance and identity which was exploited and no doubt strengthened by the earldom of Orkney in its imposition of taxes upon the scattalds. Through these processes of adoption, adaption and innovation, the Norse settlers created settlement patterns which were to survive for over one thousand years in Shetland.

Map 1: SHETLAND

Map 2: WALLS AND SANDNESS, SHETLAND

x = broch or dun

+ = church site

12 = merklands

0 Miles 0.5
0 Metres 800

Map 3: DALE SCATTALD, WALLS

<u>SCATTALD</u>	<u>URISLANDS</u>	<u>PENNYLANDS</u>	<u>MERKS</u>	<u>MERKS/PENNYLAND</u>
Dale	1 1/2	21	63	3
Footabrough	1 1/4	22.5	45	2
Vaila	1/2	9	18	2
Breibister	2	36	117	3 1/4
Setter	2/3	12	36	3
Voe	1	18	71	4
Stove	1	18	71	4
Whitesness	5/6	15	56	3 3/5
Sandness	1	18	188	10 1/2
Papa Stour	2	36	216	6

Table 1: Merkland and Urisland Values of Walls and Sandness, Shetland.AbbreviationsDN: Diplomatarium NorvegicumPSAS: Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland

SA: Shetland Archives

SRO: Scottish Record Office

ITEM NUMBER	ITEM	ITEM NUMBER	ITEM	ITEM NUMBER	ITEM
1	83	15	15	21	15
2	28	25	14	24	14
3	81	0	24	23	14
4	11	30	5	25	24
5	26	15	24	26	24
6	11	18	1	1	1
7	11	18	1	1	1
8	82	21	24	24	24
9	881	21	1	1	1
10	815	28	5	5	5

BOSTON, MASSACHUSETTS - JANUARY ELEVEN, ONE THOUSAND NINETEEN SIXTY-EIGHT.

JOHN F. KENNEDY LIBRARY

MANUFACTURED IN U.S.A.

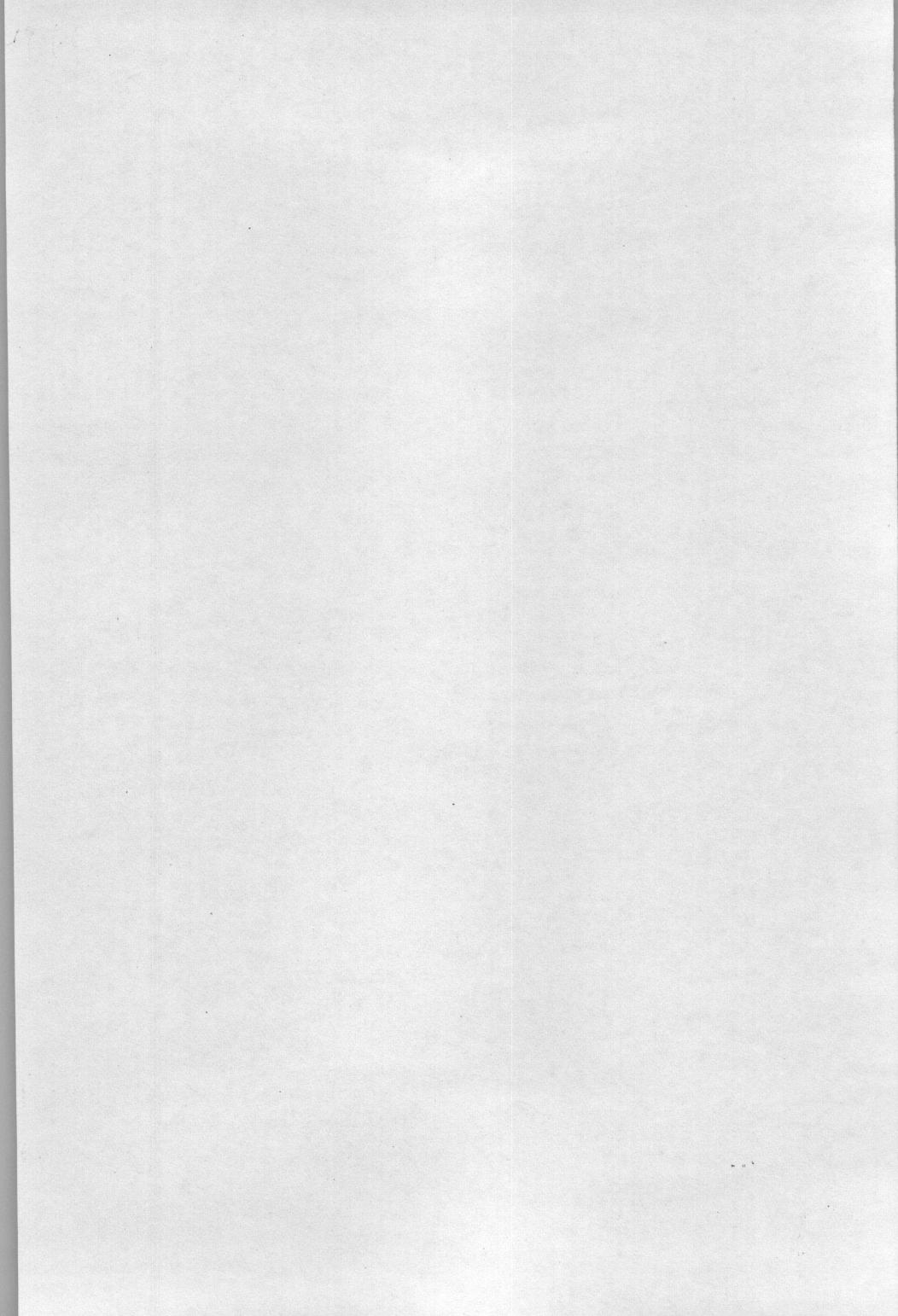
IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF THE TRADE ASSOCIATION

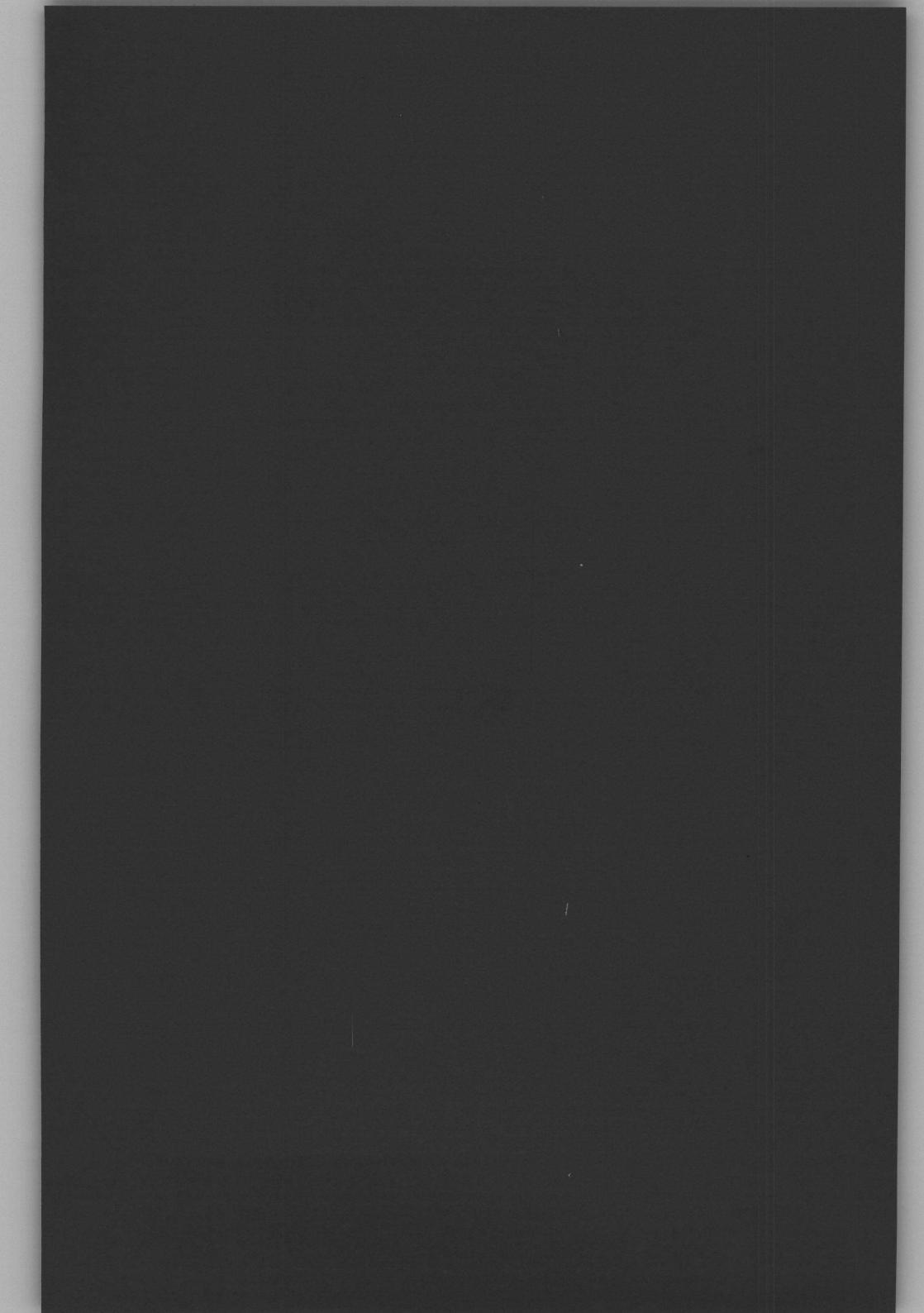
OF MANUFACTURERS

PRINTED IN U.S.A. BY

THE JOHN HANCOCK LIFE INSURANCE COMPANY

67
67

Sjette tværfaglige vikingesymposium

Københavns Universitet 8. maj 1987

med bidrag af

Tom Christensen

Símun V. Arge

Lindsay J. Macgregor

Købes gennem Forlaget Hikuin, Moesgård, DK 8270 Højbjerg